

הלימיטאנאי (Limitanei), חוות בודדות מבוצרות וריכוזי-בתים חזקים, שהוקמו בעיקר בנגב הצפוני, היינו, במרחב-ההגנה הראשי¹⁶.
 הלימיטאנאי היו מיליציה חקלאית, ששימשה תחילה להשלמת המערך של הכוחות הסדירים בקו; אך החל במאה הר' קלטה חלקים ניכרים של צבא-הספר (ה־Ripenses), שלאחר ארגונה של הגנת-הספר על-ידי דיאוקלטיאנוס התקיימו שהוכנסו בה על-ידי קונסטאנטינוס קיסר (306—337), הוטלו עליו תפקידים של הגנת-הספר בלבד, שלא כ־Comitatenses, חיל-השדה הנייד, שחנה בפנים המדינה¹⁷.

בתי-הלימיטאנאי דמו לבתי-הבטחון של ההתיישבות החדשה שלנו בשנות השלושים והארבעים. בשעה שחלק מן הלימיטאנאי נקראו לשירות במצודה, התכנסו הגותרים, הם ובני-בתם, בחוות אלו, כדי להתגונן בפני שוסי-המדבר. כל אחת מחוות אלו היתה גרעין-התנגדות נוסף, שהוסיף עומק למערך. לחלק מבתי הלימיטאנאי היה צמוד מגדל; הכניסה לבתים מספר היתה, כנראה, רק באמצעות סולם (דוגמה לכך ניתן לראות בחירבת חורה, נ.צ. 1435.0773).

לסוף, כמה מלים על היהודים בלימס הדיאוקלטיאני. בעוד שהוכח קיומו של יישוב יהודי במרחב הלימס, הן בתקופה שלפני דיאוקלטיאנוס והן בתקופה מאוחרת יותר¹⁸, הרי יש לשער, שהיהודים השתתפו בחיל-הספר הארצישראלי כבודדים בלבד¹⁹. לעומת זה אין להוציא מכלל חשבון את האפשרות, שהיישובים היהודיים, מקצתם או רובם, שולבו במערך של הלימיטאנאי. אך לביורורה של פרשה זו יקדיש כותב הטורים האלה מחקר מיוחד²⁰.

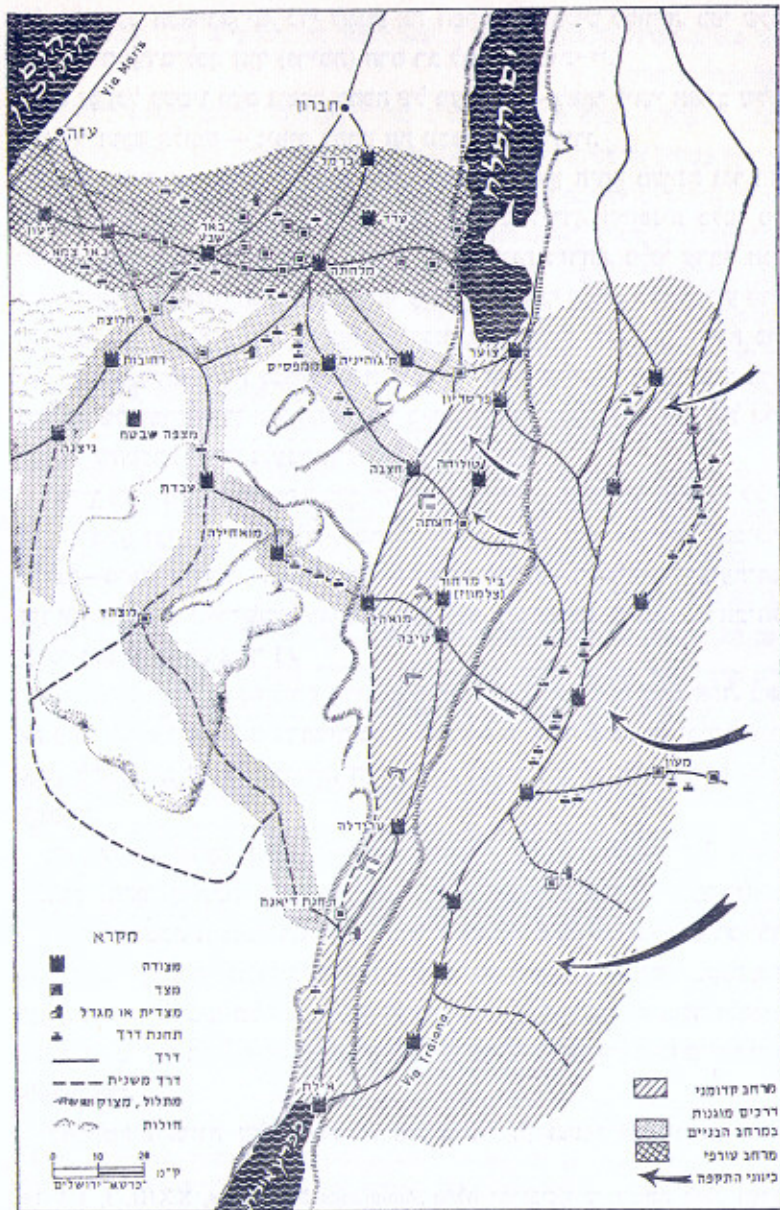
16. דוגמת לחחת של לימיטאנאי עשויים לשמש המבנים שנמצאו על-ידי כותב הטורים האלה בנ.צ. 1123.0666, 1215.0700 ו־1515.0697. כבר סיפוסו של לימיטאנאי הוא חירבת חורה, בנ.צ. 1436.0773.

17. וראה: Mommsen, *Hermes*, XXIV, S. 196 ff.; Van Berchem, *op. cit.*, Part II, Chaps. II—III

18. בן־צבי, ידיעות, י, 1942, עמ' 63; שובה, ידיעות, יח, 1954, עמ' 281; E. L. Sukenik, *JPOS*, XV, 1935, p. 158; Procopius, *De Bello Persico* (ed. Haury), I, 19, pp. 100 f.

19. על שירותם של יהודים בצבא הרומי בכלל — עיין: Juster, *Les Juifs dans l'empire romain*, II, pp. 267-269. הימצאות קברו של חייל יהודי בבית-שערים (מור, בית-שערים, א, עמ' 110) ושל מצבת הקבר של תנחום, נכדו של Centenarius ביפו (ספר הישוב, א, עמ' 81) אינם מלמדים כשלעצמם על שירותם של חיילים אלה בארץ.

20. על שירותם של יהודים בלימס — ראה, למשל: Schreiber, *Jews at Intercisa-Pannonia*, *JQR*, XLV, 1954, pp. 189-213. על שירותם של יהודים בלימס הארצישראלי — ראה: אמלבוים, על Burgi ו־Bugarii בארץ־ישראל, ידיעות, יח, עמ' 202—209 (שם גם ביבליוגרפיה).

צויר 5. הלימס בשתי גדות הערבה כמערכה אחת לבלית אגוף רבתי מכיוון מזרח.